Dr Janko Kubinjec
advokat u Bačkom Petrovcu

TOLERANCIJA KAO PRIRODA PRAVA*

SAŽETAK: Tolerancija nije samo spoljašnja karakteristika pravnog fenomena, nego njegova konstitutivna odredba. U tom smislu tolerancija je priroda prava. Ontološki zakoni podrazumevaju toleranciju kao područje na kome se dopušta da čovek bude onakav kakav on zaista jeste. Ako je pravo institucija slobode, tada je tolerancija odredba njegove prirode.

Ključne reči: Duh, apstrakcija, empirija, sloboda, građanin, lice, tolerancija.

Ako vas je nebo toliko volelo, da vam je omogućilo da spoznate istinu, učinilo vam je veliku milost; no smeju li deca koja su nasledila oca mrzeti one koji nisu dobili nasledstvo.

Monteskeje: *Duh zakona*,
knjiga XXV

Pravni fenomen je apstraktnog karaktera, iako ne u onom smislu u kome to smatra laik za pravo ali ni u onom smislu u kome bi se to najčešće moglo zaključiti iz teorijsko-pravne definicije pojma prava kao sistema društvenih normi koje sankcioniše država. Naime, određenje prava kao sistema društvenih normi koje sankcioniše država je sasvim površno, „spoljašnje” i nepotpuno, tako da dopušta rizik nerazlikovanja prava od njegovog privida.

Istinsko područje prava je sloboda — pravo je područje uređene slobode, ono je institucionalizacija slobode. Ako se pravo odredi preko njegovog sadržaja, koji je sloboda, tada je vidljivo da definisanje prava kao

* Rad primljen: 25. I 2001.

sistema društvenih normi koje sankcioniše država nije u blizini istinskog, suštinskog pojma prava, s obzirom da sistem društvenih normi može da uređuje i sankcioniše i neslobodu u njenom najgrubljem obliku.

Supstrat prava je duh. Duh je opšta odredba prava, jednostavno odredba njegove egzistencije kojom se uspostavlja razlika prema onome što ne postoji. Kao što je materija prva odredba egzistencije prirodnih fenomena, tako je duh prva odredba egzistencije duhovnih fenomena. Biće, kao ono što jeste i ništa, kao ono što nije, razlikuju se u odredbi prirode po momentu materije a u odredbi duhovnih fenomena — uključujući tu i pravo — po momentu duha. Materija, odnosno duh jesu odredbe po kojima egzistiraju prirodni, odnosno duhovni fenomeni.

Duh o kome je reč nije iluzorna kategorija — duh postoji u jednako neosporivoj meri kao i materija. Materija i duh se ne razlikuju po odredbi svoje egzistencije, nego samo po odredbi supstrata — i jedno i drugo postoji i samo nije sazdano od istog supstrata.

Materija i duh, kao odredbe bića, kao odredbe onoga čija je prva ontološka odredba da postoji, imaju niz svojih identičnih zakonitosti koje ih određuju i u kojima se ta dva područja ne razlikuju. To je sasvim logično, jer je reč o jednoj istoj stvari — o onome što postoji, o biću. Dva područja — priroda i duh — svakako se i suštinski razlikuju ali odredba njihove egzistencije ne počinje na razlici nego na onome što je njima međusobno identično: po odredbi svoga postojanja, ta dva područja se ne razlikuju, razlika nastaje u odredbi supstrata te egzistencije. Materija i duh, prirodnost i duhovnost, poseduju svakako i svoje specifične zakonitosti po kojima se razlikuju. Ali, ovde je važno naglasiti da područje duhovnosti ne počiva pre svega na razlici, nego na identičnosti: duhovni fenomeni kao duhovni, dakle kao međusobno srodni, zasnivaju se na onome što im je zajedničko i tek se na tom zajedničkom temelju uzdižu razlike koje karakterišu pojedine vrste duhovnih fenomena (pravo, politiku, moral, umetnost).

Duh je nošen slojem materijalnog: u umetničkoj slici duh je nošen bojom i platnom, u jeziku tonom glasa, odnosno grafičkom komponentom pisma. U pravnom fenomenu duh je nošen materijalnim komponentama jezika.

Može se reći da je duh u izvesnom smislu uvek znak koji ima naročit odnos prema onome označenom. Ono označeno je platno i boja u umetničkoj slici, ali i sama ta slika — njena materijalna ali i njena duhovna umetnička komponenta — kao celina koja može biti označena kao predmet nečijeg prava vlasništva. Umetnički duh tako reći *prodire* kroz sloj materijalnosti i ponire u nju, tako da receptor umetničke slike neposredno iz materije može dozvati duh i tako shvatiti umetničku duhovnost slike, pod uslovom da ima „umetničko oko” tj. subjektivnu duhovnu sposobnost shvatanja likovne umetnosti. Na taj način, umetnost ima svojevrsnu neposrednu komunikaciju predmeta (objekta) i receptora (subjekta). Međutim, ni najspособniji pravnik iz istog tog predmeta, iz iste umetničke slike, ne može utvrditi ništa o vlasništvu nad tom slikom. Neposred-

nim opažanjem slike — i jedino tako — u potpunosti se može dozvati njena umetnička duhovna dimenzija. Međutim, neposrednim opažanjem iste te slike — ukoliko se to opažanje takođe zadrži samo na slici — ništa se ne može saznati o pravu vlasništva na toj slici, tj. uopšte se ne može komunicirati sa njenom pravnom duhovnom dimenzijom. Ovo zbog toga što se pravni duh zadržava samo na površini slike, tako reći dodiruje njen fizikalni sloj i počiva na površini fizikalnog sloja ali ne prodire ispod te površine.

U tom smislu je pravna duhovnost apstraktna, za razliku od umetničke duhovnosti koja to nije. Apstraktnost prava, dakle, ne označava njegovu neodređenost, nedorečenost, ni njegovu formalnost. Apstraktnost prava označava njegovu spoljašnjost u odnosu na materijalnost, njegovo *prianjanje* uz materijalnost ispod čije površine pravni duh nikada ne prodire.

* * *

Apstraktnost prava u navedenom smislu nije njegova slaba strana. To nije njegov nedostatak nego samo njegova razlika u odnosu na umetnost. Apstraktnost prava je jedna od suštinskih komponenti njegove određenosti.

Apstraktnost prava je onaj omotač koji prirodnog čoveka čini apstraktnim građaninom. Ako čoveka predstavimo u vidu jednog kruga, tada je unutrašnja površina tog kruga prirodna odredba čoveka a sama kružnica njegova apstraktna odredba. Prirodnost je, dakle, unutrašnja odredba čoveka a apstraktnost njegova spoljašnja odredba. I dok ne postoje dva prirodno identična čoveka, dotle apstraktno-pravno ne smeju postojati dva različita građanina. Apstraktnost građanina je odredba istovetnosti ljudi, odredba njihove jednakosti, prirodnost čoveka je odredba njihove neponovljive razlike. Apstraktni građanin je institucija kojom se postiže jednakost onoga što po svojoj unutrašnjoj prirodi nikada nije jednako. Apstraktni građanin je spoljašnja jednakost onoga što je unutrašnje nejednako, te dakle jednakost nejednakog.

Apstrakcija je institucija. Apstrakcija je institucija slobode. Sloboda obuhvata dve komponente — stranu uredenosti i stranu neponovljivosti. U odredbi uredenosti sloboda je institucija, u odredbi neponovljivosti ona

je empirija. Zbog takvog karaktera stvari, podjednako greše i oni koji u uređenosti vide ograničenje slobode, kao i oni koji u neponovljivosti i neobuzdanosti vide njenu celinu. Sloboda je, naime, spolja uređenost a iznutra neponovljivost. Institucija građanina, kao apstraktna odredba čoveka, formira omotač koji prirodnog čoveka, smeštenog unutra, štiti od države i drugih ljudi, obezbeđujući mu unutrašnji prostor za lični lik, lični identitet i neponovljivost. Posmatrano iznutra, iz vizure empirijskog, pojedinačnog čoveka, apstraktni omotač građanina je granica njegovoj proizvoljnosti. Ono spoljašnje i ono unutrašnje čine instituciju kao celinu, instituciju koja je sloboda. Dakle, sloboda je institucija spoljašnje uređenosti i unutrašnje neponovljivosti. Sloboda shvaćena bez tog unutrašnjeg sadržaja neponovljivosti je samo prazna forma, sloboda shvaćena bez tog spoljašnjeg apstraktnog omotača je neposredna¹ proizvoljnost. Proizvoljno ponašanje nije sloboda, nego samo njen privid, kao što ni uređenost nije nesloboda, nego samo njen privid. Privid nastaje kada se jedna od odredbi — spoljašnja ili unutrašnja — posmatra kao celina fenomena a ne samo kao njegov deo. Hegel ukazuje na plitkost tako jednostranog gledišta.²

U psihičkom smislu čovek uređenje svoje proizvoljnosti, njenu institucionalizaciju u slobodu, može doživeti kao granicu, kao sputavanje. Ali, to je psihičko gledište, psihička odredba kojoj treba suprotstaviti ontološku. Psihičko gledište je opterećeno već navedenim prividom slobode kao proizvoljnosti jer ono ne obuhvata celinu fenomena slobode nego samo njegovu unutrašnju odredbu. Celina fenomena je vidljiva samo sa ontološkog stanovišta jer samo ono obuhvata celinu — naime i spoljašnju i unutrašnju odredbu. Shvatanje slobode kao proizvoljnosti je jedno subjektivističko gledište koje još nije dospelo do pojma (pojma slobode). To je jedno gledište koje još ne poznaje razliku između psihičke i duhovne sfere, pa se te dve sfere nejasno prepliću, nekompetentno zalaze jedna u drugu. To izaziva opštu konfuziju u kojoj se uopšte ne razlikuju psihička i duhovna sfera, odnosno psihički i duhovni fenomeni a samim tim ni proizvoljnost s jedne strane i sloboda s druge strane.³ U ovom kontekstu posebno treba naglasiti da ova razlika psihičkog i duhovnog fenomena nije

¹ Neposredna u tom smislu, što nije posredovana apstrakcijom, onim što je opšte.

² „No plitkost sama od sebe vodi u pogledu običajnosnoga, prava i dužnosti uopće do onih osnovnih načela koja u toj sferi sačinjavaju plitkost, do principa sofista, koje tako izrazito upoznajemo kod Platona — do principa koji ono što je pravo postavljaju na subjektivne svrhe i mnjenja, na subjektivni osjećaj i partikularno uvjerenje [...]”. (Hegel, G. W. F.: *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo, 1964, str. 14).

³ Hegel u tom smislu piše: „Kantovsko a i općenitije prihvaćeno određenje u kojemu je glavni moment „ograničenje moje slobode ili proizvoljnosti da bi po jednom općem zakonu mogla zajedno opstojati sa svačijom proizvoljnošću” — sadržava dijelom samo negativno određenje, određenje ograničenja, a dijelom se ono pozitivno, opći ili takozvani umni zakon, suglasnost proizvoljnosti jednoga s proizvoljnošću drugoga, svodi na poznati formalni identitet i načelo protivurječja. Navedena definicija prava sadržava nazor koji se nakon Rousseaua naročito proširio, a po kojemu supstancijalni temelj i ono prvo ne treba da bude volja kao ona što po sebi i za sebe bitkuje, kao umna, duh ne kao istinski duh, nego kao posebna individua, kao volja pojedinca u njenoj vlastitoj proizvoljnosti.” (Hegel, G. W. F.: *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo, 1964, str. 48, § 29).

ni u kakvoj vezanosti sa razlikovanjem individualizma i kolektivizma. Dakle, prevladavanje „psihičkog gledišta” uopšte ne podrazumeva iskorak iz pojedinca kao individue. „Gledište duhovnosti”, dakle stanovište prevladanog psihologizma, tek ustvari jeste pravo područje razvoja individualizma koji je iz stadijuma zanosa dospeo u stadijum pojma.

Apstraktni omotač građanina štiti unutrašnju neponovljivost čoveka. Ako drugi ljudi pokušavaju da zakorače preko granice omotača, u unutrašnju ljudsku sferu čoveka sa kojim stupaju u komunikaciju, oni se ponašaju proizvoljno i produkuju neslobodu. Ako isti taj korak čini država, tada država produkuje neslobodu i tada je ona totalitarna.

Dakle, totalitarni režim, režim neslobode, ne respektuje apstraktni karakter prava u onom smislu u kome je apstraktnost prava definisana na početku ovog teksta. U takvom režimu se vlast ne zaustavlja na granici omotača koji deli čoveka od građanina, nego zakoračuje unutar empirijske odredbe čoveka, pokušavajući da ljude učini i prirodno a ne samo apstraktno jednakim. Pravo koje institucionalizuje ovaj iskorak u prirodnu sferu, jeste institucija neslobode, neautentično pravo. U tom smislu je u ovom tekstu već rečeno da apstraktnost prava nije njegova slaba strana, nego upravo njegova suštinska odredba. Dakle, kada kažemo da u umetničkom fenomenu duh prodire u materijalnu podlogu koja ga nosi, a da u pravnom fenomenu duh samo prijanja uz tu svoju materijalnu podlogu, tada nismo rekli da je pravni fenomen hendikepiran u odnosu na umetnički, nego da je umetnički fenomen u prednosti na svoj način a pravni fenomen takođe u svojoj drukčijoj prednosti na svoj način, pri čemu i jedan i drugi fenomen ostaju autentični samo na ova dva svoja različita načina, s obzirom da nema autentične umetnosti bez prodiranja duha u podlogu, kao što i obrnuto nema ni autentičnog prava ako to prodiranje nastupi.

Međutim, prodiranje duha u materiju, duhovne komponente u materijalnu (koja je nosilac duhovnosti) na području pravnog fenomena nije moguće po samoj prirodi stvari. Reč je, naime, o ontološkom zakonu koji je neumoljiv i koji ne poznaje izuzetke. Totalitarni režimi, režimi neslobode, istupaju protiv ovog ontološkog zakona i pokušavaju da ostvare taj nemoguć korak: da sve građane, bolje rečeno, sve podanike (jer građani su u takvom režimu samo podanici), učine u što većoj meri prirodno jednakim, empirijski identičnim⁴. Ontološki posmatrano, totalitarni režimi pokušavaju da ukinu apstraktnost prava, oni apstraktnost prava tretiraju kao njegovu slabu stranu, i u tom smislu kao njegovu negativnu odredbu. Ovi režimi pokušavaju da na području prava preduzmu akt koji je po svom katakteru svojstven umetnosti — da duhovnu komponentu unesu ispod površine materijalne, da preduzmu akt u kome će znak da proдре ispod površine označenog, u kome će duhovnost biti inkorporirana u materijal-

⁴ Empirijski oblici pokušaja te unifikacije ljudi odvijaju se preko obrazovanja, informisanja i uopšte putem formiranja poslušnih građana koji poznaju samo jednu političku opciju, jednog političkog vođu i uopšte jedan jedini sistem političkih i svih socijalnih vrednosti.

nost tako što će prodrati ispod njene površine i time učiniti korak više od prethodnog stepena na kome je duhovnost bila samo vezana za materijalnost, na kome je ona prijanjala uz materijalnost. To, naravno, nije moguće — ali to se u totalitarizmu ipak pokušava. Dakle, u totalitarizmu se pokušava ono što je nemoguće — to je priroda totalitarizma, jer totalitarizma ima samo tamo gde se čini pokušaj ukidanja apstraktnosti prava, pokušaj da se u pravnom fenomenu duhovnost unese ispod površine materijalnosti, da se iz sfere politike i prava kreiraju empirijske odrednice ljudi i da se oni na taj način učine empirijski jednakima (u poslušnosti). Reč je o procesu u kome se vrši spoljni pritisak na apstraktni omotač građanina, tako da se smanjuje područje pomenute kružnice, dakle empirijska komponenta građanina, njegov ljudski, neposredni, prirodni lik. To je akt ukidanja slobode.

Ali, do prekoračenja granice apstrakcije unutar pravnog fenomena ne može doći. Ako se ukine granica apstrakcije, tada nestaju pravni i politički fenomen i ako zajednica ne postane dezorganizovana, tj. ako i dalje opstane organizacija društvenih institucija, tada su to isključivo institucije prinude i neslobode — o pravu ovde ne može biti reči, iako se nosioci vlasti trude da očuvaju njegov spoljašnji lik, njegov privid.

Ovde je važno naglasiti da, dakle, totalitarni režim nije samo nepravdan nego je suprotan osnovnim zakonima ontologije.⁵ Dakle, ovde nije reč o razlici u stepenu (pravednosti, vrednosti) nego o razlici u samom principu (principijelnoj diferenciji). O razlici u stepenu pravednosti možemo govoriti samo u slobodnom režimu, u režimu u kome postoje pravo i politika. U režimu neslobode nema ni prava ni politike, nego samo njihovih privida, i tu ne može biti reči o stepenu pravednosti, nego samo o stepenu nepravde, ne može biti reči o razlici u stepenu slobode, nego samo o razlici u stepenu neslobode.⁶

Totalitarni režimi su nužno neefikasni. To je njihova ontološka karakteristika. Oni pokušavaju da produkuju u odnosu na režim poslušne a međusobno empirijski identične individue, koje jednako misle i imaju iste potrebe i želje i uopšte celokupne obrasce ponašanja. Kao što je već rečeno, ontološki posmatrano, akt kojim se ovaj pokušaj čini jeste spoljašnji pritisak na apstraktni omotač koji čoveka čini građaninom, ali s obzirom da pravo nikada ne može prodrati ispod tog omotača, to je ovakav pokušaj ontološki unapred osuđen na neuspeh jer je ontološki nemoguć. Pravo bez apstraktnog omotača je isto što i kvadratura kruga ili drveno gvožđe — dakle, protivrečnost po sebi.

Sa pragmatičnog aspekta posmatrano, totalitarni režim je neefikasan usled toga što potiskuje individualne prirodne, empirijske razlike ljudi —

⁵ „Da sila i tiranija mogu biti element pozitivnog prava, to je za nj slučajno i ne tiče se njegove prirode.” (Hegel, *op. cit.*, str. 25, § 3).

⁶ U tom smislu, čitamo kod Rolsa da pravna obaveza u pravno-moralnom smislu može nastupiti samo pod uslovom (hipotetičkog ili fiktivnog) priznavanja načela pravnog poretka, dakle u pravno-moralnom smislu ne mogu nastati obaveze u autokratskom režimu. Uporedi: Rols, Dž.: *Načela pravde*, Gledišta, br. 3—4/1988, str. 227. i 230.

a upravo u tim razlikama su sazdane najveće sposobnosti ljudi. Dakle, sa pragmatičnog aspekta, neefikasnost totalitarizma manifestuje se u proizvodnji mediokriteta (u najboljem slučaju) ili poltrona (najčešće).

Kao i uvek, pragmatični aspekt nam daje jasan izgled stvari a ontološki njen princip. Prvi pristup pruža empirijsku a drugi suštinsku odredbu jedne iste stvari. Sa pragmatičnog aspekta posmatrano, ponekad se čini da totalitarni režim, doduše, još nije pružio nikakve rezultate, ali da su to samo trenutne i prolazne teškoće. Međutim, neumoljivi zakoni ontologije o istoj stvari iznose definitivni sud: totalitarni režim nikada nije prolazno nego uvek definitivno neefikasan jer se zasniva na pokušaju ukidanja apstraktnosti prava, dakle na jednom aktu koji ontološki nije moguć, koji se suprotstavlja osnovnim zakonitostima bića.

* * *

Tolerancija je unutrašnja priroda prava, njegova empirijska odredba.

Pragmatična dimenzija tolerancije, njena empirijska odredba, sastoji se u naporu koji se čini da se trpi, da se izdrži razlika sa kojom se ne slažemo. Različitost o kojoj je reč, ontološki je smeštena u unutrašnjosti kružnica koje omeđavaju čoveka i čine ga apstraktnim građaninom. Ne postoje dva identična čoveka — samo su njihova apstraktna lica u demokratijama jednaka, dok oni iznutra ostaju bezgranično različiti. Unutar svake kružnice nalazi se različita površina kruga, unutar svakog apstraktnog građanina različit prirodni čovek. Priznavati drugog kao lice znači zadržati se na apstraktnom omotaču drugoga, ne prodirati u njegovu empirijsku sferu i ujedno je time dopuštati, ostavljati je neuznemirenu i tako omogućavati njenu egzistenciju. Kategorija priznavanja drugog kao lica, kao jedna od konstitutivnih kategorija samog pravnog fenomena, samo je spoljašnja strana tolerancije. Tolerancija ontološki nije moguća bez priznavanja drugog kao lica. Pri tome se ne sme izgubiti iz vida celina kate-

gorije priznavanja drugog kao lica. Ovo je potrebno naglasiti zbog toga što se obično obraća pažnja samo na apstraktnu odredbu te kategorije, na ono što je jednako, na lice, dok se previđa da upravo ova apstraktna odredba omogućava — i da jedino ona omogućava — egzistenciju autentičnog empirijskog čoveka u njegovoj prirodnoj neponovljivosti. A to dopuštanje različitosti u odredbi prirode, dopuštanje empirijske različitosti, to je upravo tolerancija.⁷

Dakle, tolerancija nije spoljašnja odredba pravnog fenomena, neka njegova i njemu svojstvena osobina koja mu pridolazi, kao svojevrсна spoljašnja lepota koja bi ga mogla učiniti privlačnijim. Tolerancija je unutrašnja odredba pravnog fenomena, njegova konstitutivna odredba — celina njegovog empirijskog područja činjenične neponovljivosti. Tamo gde nema tolerancije, nema ni prava, s obzirom da izostanak tolerancije podrazumeva ukidanje prirodne, empirijske različitosti, te uspostavljanje prirodne — ne samo apstraktne — jednakosti, prekoračenje granice apstrakcije i samim tim ukidanje pravnog fenomena. Sasvim je površno dakle reći da čovek ima pravo na toleranciju — treba reći da čovek ima pravo samo ako ima toleranciju, tj. ako pravo ostaje apstraktno i time štiti različitost, dakle toleriše, održava ono što je drukčije. Sasvim je površno reći da je tolerancija neka dobra osobina prava, neko njegovo svojstvo vredno poštovanja. Tolerancija je mnogo više od toga — to je konstitutivna odredba prava, bez koje pravnog fenomena nema.

Sasvim obrnuto od onoga što običan razum očekuje: pravo ne postavlja granice toleranciji, nego upravo netoleranciji. Time što uspostavlja granice netoleranciji, pravo konstituiše toleranciju i čini to sasvim neposredno, samim sobom, vlastitim nastajanjem. Pravo se, za razliku od privilegije, u ovom smislu zasniva na toleranciji. Pravo postavlja granicu netoleranciji a ne toleranciji upravo u onom istom smislu, i upravo na onom istom principu, kao što (isto to) pravo postavlja granice samo proizvoljnosti a ne slobodi.

Kada uspostavljamo toleranciju, mi puštamo stvari da budu ono što jesu. Uspostavljajući pravo, mi poštujemo prirodu jer produkujući apstraktnog građanina, mi konstituišemo slobodu i štitimo prirodnog čoveka. Ova afirmacija prirodnosti preko apstrakcije, slobode preko prava, samo je na prvi pogled paradoksalna stvar. Iznenadenje koje nam u prvi mah priređuje ovaj stav, sasvim nestaje kada se problemu pristupi iz pravog ugla.

Naime, ako se ne izgubi iz vida da svet predstavlja jednu celinu, da sve ono što postoji čini celinu bića — a to se ni u jednom momentu ne

⁷ „Sultan vlada u miru nad dvadeset naroda različite vjere, dvjesto hiljada Grka žive sigurno u Carigradu [...] Sultan imenuje katoličke biskupe na nekim grčkim otocima i evo formule koju pri tome izgovara: *Naređujem* mu da služi kao biskup na otoku Hiosu, u skladu s njihovim starim običajima i *besmislenim* obredima.” (Voltaire: *Rasprava o toleranciji*, Zagreb, 1990, str. 40). Naglasio sam reči „naređujem” i „besmislenim” jer je empirijski vrhunac tolerancije ako se nekom naredi da održava svoje običaje koje naredbodavac smatra besmislenim.

sme prevideti — onda je sasvim logično da priroda i duh idu zajedno i da jedno drugo podržavaju. U pragmatičnom svetu se kaže da pravo služi čoveku — ontološki se isto to može reći tako što ćemo ukazati na to da uspostavljanje apstraktne odredbe prava afirmiše opstanak prirodne različitosti, dakle same prirode i čoveka kao prirode. Tolerancija je stoga neophodan uslov za efikasnost svakog poretka jer se efikasnost postiže zahvaljujući razlici, zahvaljujući različitim sposobnostima različitih ljudi.

Netolerancija i beda stoga idu zajedno — i duhovna i materijalna beda. U tom smislu, Mil piše: „Osobito je zlo što onaj tko ušutkava izražavanje mišljenja potkrada ljudski rod, potomstvo, baš kao i vlastitu generaciju, one koji se ne slažu s tim mišljenjem još više nego one koji ga prihvataju”⁸. „Ali nisu najviše oštećena heretička mišljenja, ako je zabranjeno svako istraživanje koje ne završava s ortodoksni zaključcima. Najveća se šteta nanosi onima koji nisu heretici, ali im je cijeli duhovni razvoj sputan, a razum zastrašen strahom od hereze.”⁹

Tolerancija se ne zasniva na ograničenim sposobnostima ljudskog uma, kao što su smatrali Spinoza i Lok, nego na prirodi stvari. Tolerancija nije rezultat agnosticizma. Pretpostavka egzistencije ljudskog uma sa infinitivnim sposobnostima saznanja ništa ne bi izmenila u pogledu problema tolerancije. Nije reč o nemogućnosti saznanja pravog rešenja, nego je reč o tome da nečeg što bi bilo pravo rešenje ne postoji. Bolje rečeno, ono postoji, ali leži na jednom drugom pravcu. Naime, ako se traži jedno empirijsko rešenje prihvatljivo za sve a obrazloživo time da ono zaista jeste najbolje — tada se istupa protiv prirode stvari, tj. protiv čoveka kao prirode, kao neponovljivog, pojedinačnog, prirodnog bića. Tada se pokušava izvršiti unifikacija empirijske sfere. Ako se, pak, traži princip, zakon slobode na koje se sve empirijske razlike oslanjaju ali pri tome ostaju neokrnjeno različite, onda se izvesno ne nalazimo zarobljeni u agnostici-

⁸ Mill, J. S.: *O slobodi*, u knjizi: *Izabrani politički spisi*, Zagreb, 1988, str. 118.

⁹ *Ibid.*, str. 135.

zmu jer zakon slobode jeste sfera pojmovnog i time ono što je dostupno ljudskom umu, onakvom kakav on jeste, dakle sa određenim prirodnim granicama (njegove sposobnosti nisu infinitivne).

Kratko rečeno, stvar stoji upravo obrnuto od toga kako su mislili Spinoza i Lok: tolerancija dobija svoje autentično i zasluženno mesto tek nakon potpunog saznanja a ne u njegovom nedostatku. Ovo zbog toga što to istinsko saznanje daje pravi pojam tolerancije, afirmativnu odredbu tog pojma a ne samo onu uobičajenu negativnu, gde se tolerancija shvata kao slaba strana stvari. Tolerancija u svom negativnom pojmu, kao trpljenje razlike, svodi se na jedno pomoćno rešenje kome društvo treba da pribegne u nedostatku definitivnog rešenja. Međutim, ako se tolerancija shvati kao empirijska komponenta slobode, tada ona nije pomoćno nego jedino rešenje i njoj se ne pribegava u nedostatku znanja za bolje rešenje, ni u nedostatku samog tog boljeg rešenja. Toleranciji se u afirmativnom smislu tog pojma pribegava da bi se pri njoj ostalo jer je upravo to rešenje — rešenje egzistencije tolerancije — definitivno i jedino autentično i jedino usklađeno sa prirodom čoveka ali i celokupnog sveta, dakle i bića kao celokupnosti onoga što postoji.

To svakako ne znači da je stvar sa tolerancijom jednostavna i laka. Jasnoća pojma tolerancije ne implicira njenu jednostavnost ali svakako doprinosi mogućnosti prevladavanja njene složenosti koja se u punoj meri ispoljava tek kada pokušavamo da na osnovu jasnih filozofskih i teorijskih stavova konstituišemo pravni poredak.¹⁰

* * *

Apstraktni građanin je istovremeno i pravni subjekt, te ono što je rečeno za apstraktnog građanina važi za položaj čoveka u pravnoj sferi uopšte. Kategorija apstraktnog građanina je samo jedna od odredbi — najčešće javno-pravna i politička — čoveka kao apstraktnog lica. Stoga je lice, a ne građanin, ono što je opšte. Građanin je samo akcidenција lica, njegova javno-pravna i politička odredba. Jednako kao što je vlasnik građansko-pravna, krivac krivično-pravna a kupac ekonomska odredba lica. To je perspektiva iz koje treba čitati Pašukanisa: „čovjek se pretvara u pravni subjekt snagom one iste nužde na osnovi koje se prirodni proizvod pretvara u robu [...]”¹¹, „[...] istodobno kad proizvod rada poprima svojstvo robe i postaje nosilac vrijednosti, čovjek poprima svojstvo pravnog subjekta i postaje nosilac prava”¹².

¹⁰ U ovom kontekstu, u teoriji se pojavljuje „večit” problem tolerancije onih koji nisu tolerantni. O tome Rols piše: „Netolerantan čovjek će reći da on djela u dobroj vjeri i da za sebe ne traži ništa što bi odrekao drugima. Njegovo gledište je, pretpostavimo, da on djeluje na osnovu principa da se bogu treba pokoravati i da istinu treba da prihvate svi. Ovaj je princip savršeno opšti i djelujući na osnovu njega on ne pravi izuzetak u svom slučaju. Onako kako on vidi stvar, on poštuje ispravan princip koji drugi odbacuje.” (Rols, Dž: *Teorija pravde*, Beograd—Podgorica, 1998, str. 206).

¹¹ Pašukanis, J. B.: *Opća teorija prava i marksizam*, u knjizi: *Sovjetske teorije prava*, Zagreb, 1984, str. 193.

¹² *Ibid.*, str. 229.

To znači da ni najmanje nije slučajno to što uz pomoć istih krugova prikazujemo različite pojmove: čovek i građanin, proizvoljnost i sloboda, princip i priroda, apstrakcija i empirija, pravo i tolerancija. Reč je, naime, o jednom istom principu u različitim odredbama. U tom smislu treba reći da tolerancija nije samo pravna kategorija — to je i kategorija morala i politike. Tolerancija je kategorija svih duhovnih fenomena kojima se uređuju društveni odnosi. U pravnom fenomenu ona u izvesnom smislu ima samo najčistiji lik zbog toga što se kao njena spoljašnjost ovde pojavljuje upravo pravo, odnosno zbog toga što u pravnom fenomenu tolerancija uspostavlja neposrednu vezanost sa institucijom slobode.

* * *

„Kratko vrijeme prije smrti Françoisa I, nekolicina članova skupštine u Provansi, koje su protiv stanovnika Mérindola i Cabriéresa nagovorili svećenici, zatražiše od kralja da im pošalje vojsku kao pomoć pri pogubljenju devetnaestorice ljudi iz tog kraja koje su bili osudili; poklali su ih na kraju šest tisuća, ne pošteditvši ni žene, ni djecu, ni starce; trideset trgovišta pretvoriše u prah i pepeo. Svi ti ljudi, do tada nepoznati, bili su, vjerojatno, krivi zato što su rođeni kao valdenzi¹³; bijaše to njihov jedini grijeh.”¹⁴

TOLERANCE AS THE NATURE OF LAW

Janko Kubinjec, Ph. D.
Attorney at law

Summary

Tolerance is not only a surface feature of a legal phenomenon but it is also its constituting disposition. In that sense, tolerance is the second nature of law. Ontological laws define tolerance as the field in which it is allowed for a person to be what he or she really is. If law is an institution of freedom, then tolerance represents a determining factor of its nature.

Keywords: spirit, abstraction, empiricism, freedom, citizen, person, tolerance.

¹³ „Valdenzi — pristaše Petra Valdusa, slobodoumnog francuskog trgovca iz 12. st.; propovijedali su biblijsku strogost, apostolsko siromaštvo, odbacivali vojnu službu i katoličku nauku o čistilištu.” (Volterova napomena).

¹⁴ Voltaire: *Rasprava o toleranciji*, Zagreb, 1990, str. 34.